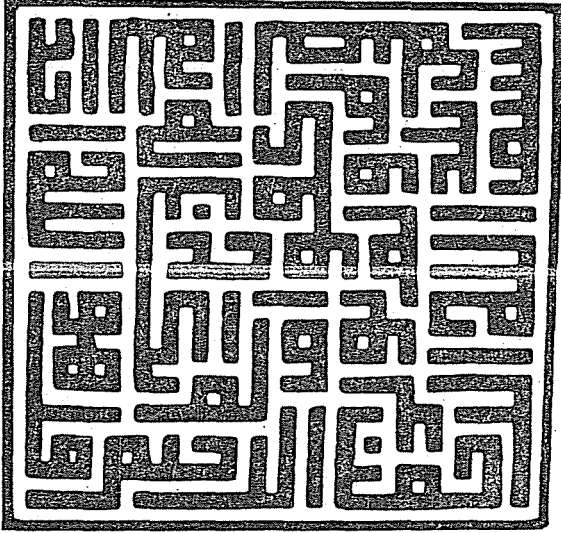


ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
İSLÂMÎ İLİMLER FAKÜLTESİ
DERGİSİ



1. Sayı

1. Sayı, Aralık 1975

KUR'ÂN'IN NÜZÛLÜNDEN SONRAKİ TÂRİHİ HÂDİSELERE TATBİK EDİLMESİ HAKKINDA

Dr. Suat YILDIRIM

Kur'ân-ı Kerîm'in "ihbârât-ı gaybiyye"yi, yâni nüzûlü zamanında, Hz. Peygamberin ve etrafındaki insanların bilmedikleri, bilemeyecekleri hâdise ve meseleleri ihtiva ettiği bütün müslümanlarca kabul edilmektedir. Kur'ân'ın bu husûsiyetini bildiren âyet ve hadîsler olduğu gibi, târihî seyir içinde gerçekleşmiş bulunan bir kısım vukûat da, bu keyfiyeti tasdik etmektedir. Bu sebeple, gaybdan haber vermesi, umûmiyetle Kur'ân'ın i'câz vecihlerinden biri addolunmuş, hattâ bazıları i'câzını, bu husûsiyete hasretmeye bile gitmiştir (1). İlmi bütün zaman ve mekânları ihâta eden "Allâmu'l-guyûb" katından gelen kitabın, bu vasfı hâiz olmasında, mü'minler için garâbet yoktur. Bu gaybî haberlerin bir kısmı hilkatın başlangıcı ve safhaları, geçmiş ümmetlerin ahvâli gibi Kur'ân'ın nüzûlü itibariyle mâziye, bir kısmı ise yakın ve uzak istikbâle, "eşrât-ı sâat"e, kıyâmet ve kıyâmet sonrası hâllere dâirdir.

Bu noktada, şu hakikati açıkça belirtmemiz gerekirken, Kur'ân'ın hedefi, birinci derecede, ferdi olsun içtimâî olsun, beşerî hayatta ve kâinata cârî olan sâbit düstûrlara nazar-ı dikkati çekerek, insanlığı doğru inanca, iyi ahlâka ve fâideli işlere yöneltmektir. Beşeriyete, kâinat, hayat ve insan hakkında vâkıa mutâbık kıymet hükümleri kazandırmak, onun başlıca gayelerindendir. Hârikulade hususlarla insanları uğraştırmak, dikkatleri ârizî olan hâllere çevirmek Kur'ân'ın vazîfesi olmadığı gibi, metoduna da uygun değildir. Keza mâzînin karanlıklarında kaybolmuş bazı hadiseleri, istikbâlin bilinmezliğinde gizli bir takım keşifleri bildirmek, Kur'ân'ın esâs gayesini teşkil ve te'min etmez. Ancak onun Allâh katından geldiğini, beşer sözü olamayacağını açık bir sûrette göstermek yâhut ibrete medâr olmak için nâdiren sarîh olarak, ekseriyetle remz ve işaret tarîkiyle, harikulâde kabîlinden gaybdan haber verir. Sâsânîlere mağlûb olan hristiyan Bi-

(1) Bkz. Osman Keskiöglü, Kur'an Tarihi, Ankara, 1953, s. 138.; Menâhilu'l-'İrfân, Kahire, 1373/1954, II, 263-285.

zanslıların *في يوم سمين* zarfında onlara galebe sağlayacaklarını (2), bütün dünyanın aleyhinde ittifak ettiği İslâmiyetin muzaffer ve mü'minlerin dünyevî hâkimiyete nâil olacaklarını (3), müslümanların emîn olarak Mekke'ye gireceklerini (4), ikide bir öldürölmek için sũikasd teşebbüslerine mâruz kalan Hz. Peygambere "Allâh'ın, kendisini insanların şerrinden koruyacağını" (5) bildiren âyetler bu cümledendir.

Mes'eleyi böylece vazettikten sonra şunu da ilâve edelim ki, Kur'an-ı Kerim'in asıl maksadları, onun sarîh mânâlarında ifâdesini bulmakla beraber, tâlî derecede olarak, arka plânda, bu sarâhetlere münâfi olmayan ve bazı karfnelerle desteklenen mânâları da ihtiva etmesine mâni yoktur. Sonradan tahakkuk edecek hadiselerle âit delâletler, işâretler ve remizler taşıması bu meyandadır. Bu husûsiyyet Kur'an için bir nakısa olmaktan ziyade, tahdîde gelmez i'câz vecihlerinden biri olarak mütalaa edilmelidir. *ان للقرآن ظاهرا وباطنا وحدا ومظما*

(6) hadîsinin ifade ettiği gibi, Kur'an'daki her bir kelâmın, müteaddit hakikatleri ve mânâları tazammun edeceği ve lisan kaideleri içinde hepsinin de maksûd olduğu, müsellemler bir kaziyedir. Allâh Taâlânın tekvinî kanunlarının mecmûası olan kâinat kitabında, hilkatin başlangıcından beri değişiklik olmadığı halde, beşeriyet her geçen gün onda nice yeni taraflar görüyor. Yine aynı kaynaktan gelen ve kâinatın rûhu ve lisânı mesâbesinde olan ve kıyâmete kadar değişmiyerek, dünyanın sonuna kadar birbiri arkasından gelecek beşer tabakalarına rehber olacak tenzîlî ahkâmının mecmûası olan Kur'an'ın da böyle olması ilâhî hikmete mutabıktır.

Fakat mûcizevî taraflara fazla ehemmiyet vermek Kur'an'ın husûsiyetlerinden olmadığından, sarîh hükümler hâricinde kalan tâlî husûslar ikinci, üçüncü ilh... derecelerde kaldığından, sonradan olacak mes'eleleri tafsîlatlı olarak iyiden iyiye bildirmek; ihtiyârı elden alarak, îmana âdetâ icbar etmekle teklif-i ilâhîdeki sırta aykırı düştüğünden, gaybî olarak bildirilen hususlar tam tamına açıklanmamış, her asırdaki her seviyeden muhataplarının zihniyet ve mahsûsâtlarını okşayacak, istibâd etmelerine meydan vermiyecek bir tarzda ifâde olunmuşlardır. Sonra, Kur'an'ın, mükevvenattan ve gaybî hadiselerden bahsetmesi, Allâh'ın kudretine ve Kur'an'ın onun Kelâmı olduğuna delâlet gâyesine mâtuttur. İstidlâlde aslanan, delîlin zâhir ve müsellemler olup, müddeânın ona binâ edilmesidir. İlk muhataplarının mâhiyetinden hiçbir işârete nâil olmadıkları şeyleri delîl getirmek hâlinde, delîl müddeâdan daha gizli ve anlaşılmaz olurdu. Böyle hareket etmek ise inkâra sebebiyyet vermesiyle, irşad gâyesine münâfidir. İşte zikrolunan ve olunmayan hikmetlere binâen, Kur'an'da müstakbele âit haber-

(2) er-Rûm S. 2-4. (3) en-Nûr S. 55. (4) el-Feth S. 27.

(5) el-Mâi'de S. 67.

(6) Tefsîru't-Taberî, A. M. Şâkir neşri, c. I, s. 22.; Sahîh-u İbn-i Hibbân (İhyâ'u 'ulûmi'd-dîn, Kahire, 1387/1967, I, 377 de el-İrâkî'nin tahricine bkz.

ler, mezkûr maksadlara hizmet edecek bir ibhâm ve icmâl ile vârid olmuş, onların keşfi beşerî tekâmüle, keskin nazarlara ve derin kavrayışlara bırakılmıştı. Çünkü bazan ibhâm maksada, tâyinden daha iyi hizmet eder, veciz söz uzun izahlardan daha çok şey anlatır. Nasıl ki meselâ elektriğin keşfi, muayyen bir zamanı ve muayyen fizik dâhilerini beklemiştir. Ondan önce yaşamış milyarlarca insan, bu enerji ile her zaman temasta oldukları halde, hâsiyetinden ve istifade yollarından habersiz idiler.

Bu esasları belirttikten sonra asıl maksada girmek istiyoruz. İslâm târihinin çok erken bir devrinden itibaren, ilâhî kelâmın mezkûr husûsiyetlerinden hareket ederek, buna inzıam eden başka şartların ve müessirlerin de sevkiyle, müslümanların bir kısım Kur'ân âyetlerini, ortaya çıkan siyâsî bir hizibe veya muayyen bir inanç topluluğuna tatbik etmek sûretiyle yorumlamaya başladıklarını görüyoruz. Öyle ki, sanki o âyetler hakîkî medlûllerini yeni buluyorlardı. Böyle yapanlar mezheplerinin esaslarını Kur'ân'dan çıkarmakla kalmamışlar, kendilerinin ve muâırızlarının işâretlerini de Onda aramışlar ve te'vîl yoluyla bulduklarını da sanmışlardır. Bu vâkıanın belli başlı âmillerini şöylece sıralamak mümkündür:

1- Fırkaların kendilerini veya muâırızlarını, delâlet yahut işâret cihetinden Kur'ân-ı Kerîmde aramalarının dayanacağı en meşrû esas, onun her şeyi ihtivâ ettiği kazıyyesidir. Bu mevzu ile ilgili iki âyeti ele alarak, haklarında yapılan tefsîrlerin hülâsasını nakletmek sûretiyle mes'eleye ışık tutmak istiyoruz. Aslında bu hüküm başlı başına bir tahkîke muhtaçtır.

(7) وَ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ وَ هُدًى وَ رَحْمَةً وَ بَشِيرًا لِّلْمُؤْمِنِينَ

"Sana bu Kitabı her şeyin apaçık bir beyanı, bir hidâyet, bir rahmet ve müslümanlar için bir müjde olmak üzere peyder pey indirdik". Tefsîrler:

a) Kur'ân bütün dînî mes'eleleri belîğ bir şekilde beyânedir. Âyette vârid olan "كل شيء" "her şeyin", "dînî mes'eleler" olarak tahsîs olunmasına makam delâlet eder. Bahis mevzuu "beyân"ın bir kısmı nas olarak, bir kısmı da Sünnetin açıklamasına havâle edilmek sûretiyle olur. Müfessirlerin ekserisi bu tahsîs itibarına kail olmuşlardır. Bu husûs Mücâhid'den mervî olduğu gibi, Zemaşşerî, Faḥruddîn Râzî, Ebû Ḥayyân ve Beydâvî, tefsîrlerinde tahsîsi iltizam etmişlerdir. Âlûsî de burada tahsîse temâyül ettiği halde, az sonra göreceğimiz öbür âyetin tefsîrinde zâhirini kabul edenlerin tarafını tutar (8).

b) Âyet-i kerîmede vârid olan "كل" "her" lafzı teksîr ve tefhîm içindir, hakîkî mânâsında değildir. Bu takdirde ihâta şart olmadığı gibi, sâdece dînî mes'elelere tahsîsi de bahis mevzuu olmaz.

c) Bir üçüncü grup, mezkûr görüşe iltifat etmeyerek, âyetin zâhirî mânâsına itibâr etmişler, dîn ve dünyaya dair ne varsa Kur'ân'dan istihracının, erbâbı için

(7) en-Nahl S. 89.

(8) Rûḥu'l-Ma'ânî, XIV, 214 vd.; el-Baḥru'l-Muḥît, V, 527-528 ile el-Keşşâf, Envâru't-Tenzil ve Mefâtîḥu'l-gayb'da bu âyetin tefsîrine bkz.

mümkün olduğunu söylemişlerdir. Ebû Bekr İbnu'l-'Arabî (546/1151), Ebu'l-Fađl el-Mursî (655/1257), İmâduddîn İbn Kesîr (774/1372), Celâluddîn es-Suyûfî (911/1505) bunlar arasındadır (9). İbn Kesîr bu âyetin tefsirinde, Sahâbeden İbn Mes'ûd'un "Kur'ân'da bize bütün ilimler ve her şey beyan olunmuşur" sözünü nakleder. 'Abdullâh b. Mes'ûd'un şu sözü de meşhurdur: "Evvelin ve âhîrin'in ilmini isteyen Kur'ân'ı karıştırsın". Beyhakî'nin (458/1066) îzahına göre, bu sözüle "ilimlerin asıllarını" kasdetmiştir (10). Yine Sahâbeden 'Abdullâh b. 'Âb-bâs'tan rivayet olunduğuna göre "Devemin yuları (bile) kaybolursa, onu Kitabul-lah'ta bulurdum." demiştir (11).

Bu üçüncü tefsire ilhak edilebilecek bir görüş de, bazı müteahhirün tarafından benimsenmiştir. Bunlar كل شيء "her şeyi" zâhiri üzere alırlar. Fakat "tibyân"dan murad, icmâl tarikiyle açıklamadır. Böyle olunca her hangi bir şeyin bazı hallerini beyan etmek kâfi gelir." demektedirler (12).

Bu mevzudaki öbür âyet şudur: ما فرطنا في الكتاب من شيء

"Biz o Kitabda hiç bir şeyi eksik bırakmadık" (13). Tâbiûndan Kâtâde (14) ile el-Hasan el-Başrî, âyette varid olan "Kitâb"ı, Levh-i mahfûz olarak tefsir ederlerken, bir kısım âlimler Kur'ân-ı Kerîm'e hamlelerler. Ebu'l-Bekâ (1094/1683) âyet teki شيء 'i mef'ûlun bih değil de, mef'ûlun mutlak olarak kabul eder. Bu takdirde "Kitâb"ın her şeyi muhtevî olduğunu söyleyen kimseye, âyette delîl kalmayacağını" söyler. Âlûsî (1270/1854) de bu âyetin tefsirinde, Kur'ân-ı Kerîm'de her şeyin mevcûdiyetini kabul edenler arasında yer alır. Selef-i sâlihîn'den bu istikamette sözler nakleder. Muhyiddin b. 'Arabî'nin Fâtiha sûresinden istihraçlarını, bir başkasının aynı sûreden Osmanlı sultanlarının isimlerini, hallerini ve saltanat müddetlerini çıkardığını nakleden Âlûsî "Bunda şaşılacak bir şey yoktur. O "Ummu'l-Kitâb"dır, her bedî' şeyi doğurur. Bu takdirde âyetteki "şey"i "tevhîd ve tekâlif-i dîniyye"ye tahsis etmeye hâcet yoktur" diye ilâve eder (15).

Bahsi tenvîr edecek sahîh hadîse muttali olamadık. et-Tirmizî, 'Alî b. Ebî Tâlib'e varan bir senedle, Kur'ân'ın tavsîfine dair, Peygamberimizden rivayet ettiği

(9) Bkz. el-İtkân, Kahire, 1375/1951, II, 125, vd. (65. nev': fi'l-'ulûm'il-mustanbağa mine'l-Kur'ân) Rûhu'l-Ma'ânî, VII, 144.

(10) ez-Zerkeşî, el-Burhân, M. Ebu'l-Fađl İbrâhîm neşri, Kahire, 1376/1957, I, 8. Bu mahiyette başka âlimlerin sözleri için bkz.: adı geçen eser, I, 16-17.; Taşköprülüzâde, Mevdû'âtü'l-'Ulûm, İstanbul, 1313, II, 365-367.; es-Suyûfî, ed-Durru'l-Menşûr, Kahire, 1314, IV, 137-138.; ez-Zurkânî, Menâhîlu'l-'İrfân, Kahire, 1373/1954, II, 265-285.

(11) Rûhu'l-Ma'ânî, VII, 144.

(12) Aynı eser XIV, 214-217.

(13) el-En'âm S. 38.

(14) ed-Durru'l-Menşûr, IV, 11.

(15) Rûhu'l-Ma'ânî, VII, 144-145.

uzun bir hadiste فيه نبأ ما قبلكم و حير ما بعدكم و حكم ما بينكم . . . لا تنقض عجاجه
 "Onda sizden öncekilerin haberi, sizden sonrakilerin haberi, aranızdaki (mes'elelerin) hükmü mevcuttur (...) Ondaki bedî, hârikulâde mânâlar tükenmez." varid olmuştur. Fakat et-Tirmizî hadisi rivayet ettikten sonra "garîb" olduğunu, isnaddaki iki kişinin "mechûlû'l-hâl" olduğunu, Hz. Âlî'den rivayet eden el Hâris'in hadîsinde "mekâl" olduğunu söyler (16).

Bir de şöyle bir rivayet vardır: (17)

عن أبي هريرة رضي الله عنه قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ان الله سبحانه وتعالى لو اغفل شيئاً لا غفل الدرّة والخردلة واليعوضه .

"Allâh Taâlâ her hangi bir şeyi ihmal edecek olsaydı, zerreyi, hardeleyi, siv-risineği ihmal ederdi (yani bunları zikrettiğine göre, Onda her şey mevcuttur)". Ne var ki, isnad bakımından bunların hiç biri ihticaca sâlih değildir. Diğer taraftan Hz. Peygamberin, hurma ağacının aşılmasını önce nehyeden, sonra faidesini görünce "Siz dünyanın işini daha iyi bilirsiniz" diyerek tasvib eden hadîsiyle, her şeyin Kur'ân'da mevcûdiyetini ileri sürenlere karşı çıkmıştır. Buna karşı verilen cevaplar oldukça tekellüflüdür (18).

Her hâl ü kârda bu iddianın söz götürür tarafı vardır. Maksadımız, âyetin muayyen bir tefsirine dayanarak, bazı kimselerin, bazı âyetleri müstakbel hadise-lere tatbik etmiş olduklarını belirtmektir. Bu konuda müsteşrik Goldziher de şöyle der:

"Hakîkî îmana sahip bir müslüman nazarında Kur'ân'ın, İslâm tarihinde sonradan vuku'bulacak hâdiselere işâretleri ihtivâ etmesi, esas itibariyle garip olmadığı gibi, akla da muhalif değildir. Zîra Kur'ân da, kendisini mâzî, hâzır ve müstakbeldeki ilâhî ilmin toplayıcısı olarak tanıtır. Böyle olunca her şeyi ilmen ihâta eden Allâh kelâmının, -istikbalde başına gelecek hâdiselere ve âkıbetine bakması için- bu kelâmın muhâtabı olan müslüman ümmetin dikkatini çekmesi, her şeyden önce maksûd olacaktır" (19).

(16) Sunanu't-Tirmizî, K. Fađâ'ili'l-Kur'ân, 14. bâb ile Tirmizî şerhi Tuĥfetu'l-Aĥvezi, Kahire, 1387/1967, VIII, 217-221. Bu hadîsin başka tariklerden rivayet edilmek sûretiyle kuvvet kazanıp kazanmadığını tahkik etmek imkânını bulamadık. Ancak es-Suyûfî'nin bu hadîsle ihticâc ettiğini görüyoruz (Bkz. el-İtkân, II, 125-126). Burada: "et-Tirmizî ve başkalarının rivayet ettiği bu hadîs..." demekte fakat ismen kimlerin rivayet ettiğini belirtmemektedir. İbn Keşir de Tefsirinde, Yûnus S. 37 ve Yûsuf S. 111 tefsirinde bu hadîsi delil gösterir. el-Kulîni tarafından bu söz İmam Ca'fer es-Şâdiĥ'a nisbet edilerek naklonulur (Bkz. el-Kâfi, Tehrân, 1388 h., I. 60-61). Yine İmam Ca'ferden rivayete göre şöyle demiştir: "Ben Resûlullâh'ın torunuyum. Allâh'ın Kitabını en iyi bilen benim. Hilkatın nasıl başladığı ve kıyamet gününe kadar olacak her şey Onda mevcuttur. Semanın haberi, arzın haberi, cennetin haberi, cehennem haberi, olmuş olanın ve olacak olanın haberi Ondadır. Avucumdakini biliyor gibi, bunu bilirim. Allâh buyuruyor: 'فيه بيان كل شيء' (aynen)" (el-Kâfi, I, 229).

(17) Ebû's-Şeyh'in Kitâbu'l-cAzame'sine atfen Rûĥu'l-Macânî, VII, 144.

(18) Adı geçen eser, XIV, 216.

(19) İ. Goldhizer, Mezâhibu't-Tefsiri'l-İslâmî, Kahire, 1374/1955, s. 286.

gibi birçok âyetlerde, Cenâb-ı Hak insanları, okudukları âyetleri inceden inceye düşünmeye, varacakları âkıbeti anlamaya ve onlardan ibretler çıkarmaya sevk-etmektedir. Bu sebepten, seleften bazı zâtların her hangi bir sûreyi okumayı, bir kaç senede bitirdikleri şeklinde rivayetlerle karşılaşırız. Bir çok kimse, Kur'an'ı okurken sanki yeni nâzil oluyormuş gibi, kendisini Ona vermiş, her bir âyete mada-dak olacak hâdise ve mes'eleleri nazar-ı itibara almış, ondaki müteaddit mânâları massetmeye ve rûhuna sindirmeye çabalamıştır. Gerçekten Eserde varid olduğu gibi "Kur'an'ın bedî mânâları tükenmez". Nitekim hadis-i şerifte: "Kelâmullah ile kelâm-ı beşer arasındaki fark, Hâlık ile mahlûk arasındaki fark gibidir." (21) buyurulmaktadır.

Sehl et-Tüsterî (283/896) der ki: "Eğer bir kula, Kur'an'ın her bir harfinden bin anlayış verilseydi, Allâh'ın Kitâbından, sadece bir âyetine dercettiği mânâların nihâyetine yine de ulaşamazdı. Zira Kur'an Kelâmıdır, Kelâmı sıfatıdır. Nasıl Allâh'ın nihâyeti yoksa Kelâmının da fehmine nihâyet yoktur. Her insan ancak Allâh'ın kendisine açtığı kadarını anlar. Allâh'ın Kelâmı yaratılmamış olduğu için, muhdes ve mahlûk anlayışlar, onu fehmetmenin nihâyetine ulaşamazlar" (22).

"Kur'an'ın her hangi bir âyetine nazar eden bir şahıs, âyetin mânâsından "itibar bâbından" bir mânâ alabilir ve sonra da âyeti, kendisi için nâzil olmadığı bir hususta icrâ edebilir. Sehl et-Tüsterî'nin *فلا تجعلوا لله اندادا* âyetinin (23) tefsirinde "nidlerin (ortakların) en büyüğü nefis-i emmâredir." demesi gibi" (24).

Ashabtan Sa'd isimli zatın oğlu Muşab anlatıyor: "Babama

قل هل انبئكم بالاخصرين اعمالا الذين ضل سعيهم في الحيوات الدنيا وهم يخسبون انهم يحسنون صنعا

"De ki: (yaptıkları) işler bakımından en çok ziyana uğrayanları, kendileri muhakkak iyi yapıyorlar sanarak dünya hayatında sa'yleri boşa gitmiş olanları size haber vereyim mi?" âyetinde (25) bildirilenlerin Harûriyye (Havâric) olup olmadığını sordum. "Hayır lakin Harûriyye şunlardır:

والذين ينقضون عهد الله من بعد ميثاقه ويقطعون ما امر الله به ان يوصل ويفسدون في الارض

"Allâh'a verdiği sözü kuvvetli te'minat ile de destekledikten sonra bozanlar, Allâh'ın bitişirilmesini (idâmesini) emrettiği şeyi (râbitayı) kıranlar, yeryüzünü fesada verenler (yok mu?), işte onlar, lânet onlara, yurdun kötüsü (olan cehennem) de onlara" (26) dedi. Sa'd onları "fâsık" olarak adlandırdı". (27)

(20) Şâd S. 29. ve en-Nisâ' S. 82.; el-İsrâ' S. 41.; ez-Zümer S. 27.

(21) el-Buhârî, Fađâ'ilu'l-Kur'an, 17; et-Tirmizî, Şevâbu'l-Kur'an, 25.

(22) Ez-Zerkeşi, el-Burhân, I, 9.

(23) el-Bakara S. 22.

(24) eş-Şâtîbî, el-Muvâfakât, M. Muhyiddin 'Abdulhamid neşri, III, 267-268.

(25) el-Kehf S. 103-104.

(26) er-Ra'd S. 25.

(27) Tefsiru't-Taberî, Halebî tab'ı, XIII, 143; ed-Dürrü'l-Mensûr, IV, 253.

‘Abdullâh b. ‘Abbâs’ın

(28) ولو دخلت عليهم من اقطارها ثم سئلوا الفتنة لآتوها وما تلبثوا فيها الا يسيرا

”Eğer (Medîne’nin) her tarafından evlerine (düşman saldırısı ile) girilse de, sonra kendilerinden fitne (küfre dönüş) istenilse, hemen onu yapacaklardı ve bunda pek az duraklayacaklardı.” âyetini el-Hârre (29) vak’asına hamlettiği rivayet olunmaktadır (30).

Bu kabîl tatbîkler, selef tarafından bazan, âyetin sebab-i nüzûlü için kullanılan نزلت الآية في كذا “âyet... hakkında nâzil oldu” tarzında sîgalarla ifade olunduğundan, ilk nazarda karışıklığa sebep olmaktadır (31). Mes’ele tetkik edilip târihi sıra göz önüne alınınca, hâdisenin âyetin nüzûlüne tekaddüm etmediğini, belki bunun sahâbînin içtihadına dayanan bir tatbîk olduğunu görürüz. Mesela İbn ‘Abbâs şu:

(32) ألم تر الى الذين بدلوا نعمت الله كبرا واحلوا قومهم دارا البوار جهنم يصلونها وبئس القرار
”Allâh’ın ni’metine şükretmeyi küfre değiştiren ve kavimlerini helâk yurduna konduranlara bakmaz mısın? Bir cehemmeme ki hepsi oraya atılacaklar.” âyeti hakkında: ”Bu âyet Cebele b. el-Eyhem ve ona tâbi olarak Rûmlara iltihak eden araplar hakkında indi.” demiştir (33). Halbuki Arap yarımadasının şimalinde bulunan Gâssânî meliklerinin sonuncusu olan Cebele, Bizanslılar safında Yermûk vak’asına katıldıktan sonra, halife Hz. Ömer zamanında müslüman olmuş, bilahere irtidâd ederek tekrar Bizanslılara sığınmıştır. Her halde İbn ‘Abbâs’ın gâyesi âyeti, Cebele’ye tahsis olmayıp, onun gibi yapan herkese şâmil olmakla beraber, birinci derecede onun dâhil olduğunu beyân etmektedir.

(34) يا ايها الذين آمنوا من يرتد منكم عن دينه فسوى آت الله يقوم . . .
Katâde’nin âyetinde getirileceği öldürülen kavimden muraçın ne olduğu hakkında: ”Biz bu âyetin (irtidat hareketlerine karşı çıkmalarından dolayı) Ebû Bekr ve Ömer hakkında indiğini söyledik” (35) demesi de bu kabildendir.

Diğer taraftan her hangi bir âyet müşrikler hakkında inmekle beraber, ehl-i İslâmın, kendileri zâviyesinden ona nazar atfetmesi gereklidir. Meselâ Hz. Ömer,

(28) el-Ahzâb S. 13.

(29) Bu vak’a Emevî’lerin Medîne ahalisine karşı 63/683 yılında gâlibiyet sağladıkları hâdiseye olmalıdır. Yezîd, zalim kumandanı Muslim b. ‘Ukbe’yi, Peygamber haremî Medîne’ye göndermiş, el-Hârre cihetinden Medîne’ye giren bu ordu, üç gün müddetle şehri kılıçtan geçirerek tecavüzlerde bulunmuş ve yağma etmiştir (Bkz. Dr. Hâsan İbrâhîm Hâsan, Târihu’l-İslâm es-Siyâsi..., et-tab’atu’s-sâbi’a, Kahire, 1964, I, 286).

(30) Goldziher, Mezâhibu’t-Tefsiri’l-İslâmî, s. 287’de, Yaçkûb b. Sufyân el’Fesevî’nin Tarihinden nakleden Buhârî şerhi Kâstallânî’den (c. X. s. 226) aktarıyor.

(31) Tefsiru’l-Kâsimî, M. Fu’âd ‘Abdûlbâkî neşri, I, 29.; el-Burhân, I, 31-32..

(32) İbrâhîm S. 28.

(33) Rûhu’l-Ma’ânî, XIII, 218’de İbn Ebi Hâtîm’e nisbet ederek.

(34) el-Mâ’ide S. 54.

(35) ed-Durru’l-Mensûr, II, 293.

müslümanlardan müreffeh bir hayat geçiren bazı kimselere

(36) و يوم يعرر الدين كروا على النار اذ هبتم طياتكم في حياتكم الدنيا واستمتعتم بها . . .

”Siz bütün zevklerinizi dünya hayatı içinde (yaşayıp) bitirdiniz, bunlarla sata sürdürdünüz.” âyetini okuyarak: ”Düşünmüyor musunuz, bu âyet sizi nereye götürüyor?” demişti. O, nefsi için âyetten ibret çıkarıyordu. Yoksa âyet kâfirler hakkında inmiştir. Bu durum âyetin baş tarafında sarîh olarak mevcuttur (37).

Fakat hata ihtimali fazla olan bu hassas mes’elede çok ihtiyatlı olmak icab eder. Zira Kur’ân’ı Allâh’ın indirdiğinin gayri bir maksat ile te’vil etmek sûretiyle tahrîfe müncer olabilir. Âyetlerin tatbiki hususunda, biraz müsamahalı sayılabilecek bu durumun, kötü maksat ve cehaletten dolayı, sûi istimâl edildiğini gören ashab, tahrîfe giden tasarrufların şiddetle karşısına çıkmış ve bunun büyük bir tehlike olduğunu belirtmişlerdir. ”Bukeyr, Nâfi’den İbn Ömer’in Harûriyye fırkası hakkındaki görüşü nedir?” diye sorduğunda, ”O, onları Allâh’ın mahlûkatının en şerlisi olarak görüyordu. Zira onlar kâfirler hakkında nâzil olan âyetleri, mü’minlere âitmiş gibi addetme yoluna gittiler” şeklinde cevaplandırmıştır” (38).

Âyetleri gâyelerinden başka yerde icrâ etmenin önüne geçmek için usûl âlimleri bir takım kıstaslar tesbît etmişlerdir. Bu şartları kısaca şöyle ifade edebiliriz: 1) İcrâ edilmek istenen mânâ dil kaidelerinin hudûdu içinde, kelâmın zâhîrinden anlaşılacak, 2) Bu mânânın sıhhatine şehâdet eden bir nas bulunmak, 3) Bu işârî tefsîrin münhasıran murad olduğunu iddia etmemek, 4) O mânânın şer’î veya akîl muarızı bulunmamak (39). Bir kısım âlimler bu şartların hepsini birden ararken, bazıları zâhiri mânâyâ muhalif olmamakla beraber, âyetten muradı hasretmemek şartıyla iktifa ederler.

3- Sonrađan ortaya çıkan hâdiseleri Kur’ân-ı Kerîm’de aramanın bir başka âmili de, zuhûn eden siyasi ve itikadî firkalardır. Bunlardan çoğu çeşitli te’sîrler altında, Kur’ân menşe’li olmayan akîdelere sahip oldukları halde, sarîh naslarda kendileri lehine istidlâle medar olacak delilleri bulamayınca, dâvâlarına bir haklılık edâsı vermek için bu yola baş vurmuşlar, Kur’ân’ın mübhem ve müteşâbih âyetlerini, yakın-uzak yakıştırmalara tâbi tutmaktan medet ummuşlardır. ”Kalblerinde eğrilik olanlar sırf fitne aramak ve (kendi arzularına göre) onun te’viline yeltenmek için, Onun müteşâbih olanına tâbi olurlar...” (40) buyurmak sûretiyle böylelerinin geleceğini, Kur’ân da icmâlen haber vermiştir. Hz. Peygamber, Kur’ân’ı kendi arzusuna uydurarak tefsîr edenleri, bir çok hâdisinde, büyük azap, hatta küfürle tehdîd etmiştir. İleride misallerini vereceğimiz gibi, Şîradan İmâmiye

(36) el-Ahķâf S. 20.

(37) el-Muvâfakât, III, 267-268.

(38) Doç. Dr. İsmail Cerrahođlu, Tefsîr Usûlü, Ankara, 1971, s. 116-117.

(39) eş-Şâ’îbî, el-Muvâfakât, III, 261-264 de yer alan, dokuzuncu mes’ele ve bunun üç faslı ile onuncu mes’ele, bu mevzua tahsis etmiştir. Ayrıca bu şartlar için bakınız: M. H. ez-Zehbî, et-Tefsîr ve’l-Mufessîrûn, Kahire, 1381/1961, III, 43.

(40) Âli ’İmrân S. 7.

fırkası ile, Şîfî menşe'li türlü bâtinî fırkalar, böyle yakıştırmaların çok örneklerini vermişlerdir. Bu tarz tahriflere karşı işi sıkı tutan âlimlerden eş-Şâfiî (799/ 1388) diyor ki:

"Kur'an'ın lafızlarında ve mânâlarında delâleti hâiz olmadığı halde, Onâ iliştirilmek istenen mefhûmun Kur'an'a nisbeti, kat'iyyen doğru değildir. Zîra bu mefhûmu, Onun medlûlü olarak Ona nisbet etmekle, o mefhûmun zıddını Ona nisbet etmek arasında fazla bir fark yoktur ve onlardan her hangi birini tercih ettirecek bir müreccih de mevcut değildir. Binaenaleyh onlardan birini isbat etmek, açıktan açığa bir tahakküm ve Kur'an'ı istediği tarafa çekmektir".

"Kezâ bir başka yerde şâhidi yoksa, yahut muârızı varsa, yine Kur'an hakkında iddiâ edilen dâvâlardan biri sayılır. Mücerret iddiâlar ise, ülemânın ittifa-kiyle makbul edegildir (...)"

"Şartlarını hâiz olarak kalbe gelen, basiretlere zâhir olan Kur'anî itibârlar (ibret çıkarmak için gayret sarfetmek) iki çeşittir:

Birinci kısım: Asıl itibariyle Kur'an'dan nebeân eder, sonra diğer mevcutlar ona tâbi olur. Zîra sahîh itibar odur ki, onda basiret nûru, varlık hicablarını tevakkuf etmeksizin deler, şâyet duraklarsa, sülûk yolunu seçen tahkik ehlinin beyân ettiği gibi, ya sahîh değildir veya kâfi değildir.

İkincisi: Aslında cüz'î veya küllî mevcûdattan çıkar, sonra da Kur'anî itibar arkasında gelir.

Birinci şekilde olursa, bu itibar sahihtir. Kur'an'ın bâtinin fehminde, hiç müşkilata mahal olmaksızın müteberdir. Zîra Kur'an'ın fehmi, Onun iniş maksatlarına uygun olarak kalbe gelir. Taklid veya içtihad sûretiyle Onunla amel eden Kur'an ehlinin pek azı, Kur'anî itibara nail olur. Onlar itibarda bulunurken, hudûdundan çıkmazlar; nasıl ki işlerini Ona uydururken ve Onun ahlâkiyle ahlâklanırken de hudûdundan çıkmamışlardır. Bilâkis ahkâmî çerçevesinde, Kur'an'ı anlama kapıları onlara açılır. Kur'an mecralârında cereyan etmeleri sebebiyle, onlara itimad etmek lâzım gelir. Buna şâhit, selefden naklolunan Kur'anî fehimlerdir. Bunların hepsi Arapçanın muktezâsınca ve şer'î delillerin delâleti çerçevesinde cereyân eder. İtibar ikinci tarzda ise, Kur'an'ın bâtinini fehmetmekte, o itibarı kabulde tevakkuf etmek lâzımdır. Onu ıtlakı üzere almak mümteni'dir. Deriz ki: Mezkûr âyetlerdeki, bâtinî nazarlar, geçen şartların muktezâsına göre cereyan etmediği takdirde, gayr-i Kur'anî itibara râci' olur ki, o da vücûdî itibardır. İtibar edenlerden, bu kabîl itibarları zikredenler, onların halka hitab edilen mak-sûd mânâlar olduğunu tasrîh etmez, belki murâdın bunlar olduğu hususunda sükût ederler. Eğer böyle bir şey vârid olmuş ve sahibi bizzat murâd olduğunu tasrîh etmiş ise, o şahıs Kur'anî itibar ile vücûdî itibar arasını ayıramayan bir hâl erbabıdır. Sözünün itibarı sabit olmayan kimsenin (Bâtinîler ve emsâli gibi) kavline itibar olunmaz" (41).

(41) el-Muvâfaqât, III, 272-273.

Buraya kadar, sonradan olacak hâdiseleri Kur'ân'da arama gayretlerinin â-millerini ve bu davranışın hükmünü izah etmeye çalıştık. Bundan sonraki kısımda, bu tatbikatın istinâd edebileceği şer'î misâlleri zikrettikten sonra, bazı fırkaların tatbikatına örnekler vereceğiz.

Hz. Peygamberin tatbikatına dâir misaller

- 1- روى الامام احمد بسنده عن ابي امامة: يحدث عن النبي صلى الله عليه وسلم في قوله عز وجل
(42) (فاما الذين في قلوبهم زيغ فيتبعون ما تشابه منه) قال: هم الخوارج. وعن قوله (يوم
تبيض وجوه وتسود وجوه) قال: هم الخوارج

Buna göre, Hz. Peygamber, Hâvâric fırkasının zuhûrunu haber verdiği gibi, âyette varid olan "...) Kalblerinde eğrilik bulunanlar, sırf fitne aramak ve (kendi arzularına göre) onun te'viline yeltenmek için, onun müteşâbih olanına tâbi olurlar (...)" (43) ile "Kıyamet gününde bir takım yüzler ak ve bir takım yüzler de kara olacak. O vakit yüzleri kara olanlara (şöyle denecek): "İmanınızdan sonra küfrettiniz ha!..." (44) âyetlerinde tavsîf edilenler hakkında "Onlar Hâricilerdir." demiştir. Nitekim İslâm tarihinde zuhur eden ilk bid'at fırkası Hâvâric olmuştur.

İkinci âyet hakkında bir de şu rivayet vardır:

- (45) عن ابن عمر عن النبي صلى الله عليه وسلم في قوله تعالى قال: تبيض وجوه اهل السنة وتسود وجوه اهل البدع.

Burada da yüzü kara olacakların "bütün bid'at ehli", "ak yüzlülerin ise ehli-sünnet olduğu" bildirilmiştir. Âlûsî'ye göre murâd, Ehl-i Kitap yahut ba'si inkâr edenler, yahut münafıklardır. Hâvâric olduğunu bildiren hadîs-i şerîf, tahsîs gayesiyle olmayıp, lâfzın umûmiyetinin şümûlüne dâhil olanlardan birini misal vermek kabîlindedir (46).

2- Taberî'nin 'İyâd el-Eş'arî'den rivayetine göre şöyle demiştir: İşbu âyeti

- (47) يا ايها الذين آمنوا من يرتد منكم عن دينه فهو ياب الله غموم يحبهم ويحبونه اذلة على المؤمنين اعز على الكافرين يحاهدون في سبيل الله ولا يخافون لومة لائم.

nazil olduğunda, Resûlullah -şallallâhu-aleyhi ve sellem- elindeki bir şeyle Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye işaret ederek: "Onlar bunun kavmidir." dedi (48).

(42) A. A. el-Bennâ', el-Fethu'r-Rabbânî li Tertibi Musnedi Aḥmed, Mısr, 1372, XVIII, 101-102.; ed-Durru'l-Menşûr, II, 5'de ayrıca haberi 'Abdurrezzâk, 'Abd b. Ḥumeyd, eṭ-Ṭaberânî, Sunenu'l-Beyhaḳî' vs. nisbet eder.; Tefsîru İbn Ebî Ḥâtim (yazma), Süleymaniye (Ayasofya) ktp., No; 175, v.5b.

(43) Âli 'İmrân S. 7. (44) Âli 'İmrân S. 106. (45) el-İtîkân, II. 193.; ed-Durru'l-Menşûr, II, 63 (el-Ḥaṭîbu'l-Bagdâdî ve Deylemî'den).

(46) Rûhu'l-Ma'ânî, III. 82.

(47) Âli 'İmrân S. 54.

(48) Tefsîru't-Ṭaberî (A. M. Şâkir neşri), X,414-415. Haberi tahrir eden M. Şâkir ayrıca şu rivayetleri zikreder: Ṭabaḳâtu İbn Sa'd, IV/1/79.; el-Mustedrek, II, 313 (el-Ḥâkim hadîsi Müslim şartı üzere sahih sayıp Zehebî de ona muvafakat etmiştir.); Mecma'uz-Zevâ'id, VII, 16'de sahih sayarak eṭ-Ṭaberânî'den nakleder.

Bu âyet irtidad hareketlerini haber veriyor. Hz. Peygamber de, irtidad edecek kaba bedevîlerin yerine Yemen'lilerin İslâmîyeti tam bir şekilde benimseyerek, âyetteki vasıfları hâiz olacaklarını bildiriyor. Yemenlilerin halife Ömer b. el-Ḥaṭṭâb zamanında büyük yararlıklar gösterdiği tarihen sabittir (49). Bu hadîs-i şerife dayanarak Ṭaberî ile Âlûsî âyetten murad olan kavmin, Yemen ahâlisi olduğunu söylerken (50) bazı müfessirlerin daha başka görüşleri sürdüklerine şahit oluyoruz.

Ezcümle: İrtidad edenlere karşı savaşan Hz. Ebû Bekr ve beraberindekiler, Medîne'li Ensâr, İranlılar vs. olduğunu söyleyenler vardır. Şî'î İmâmîyye fırkasına göre, Cemel ve Sıffeyn vak'alarında Hz. Alî ile Şî'âsı, yahut Mehdî ve tâbî'leridir. (51). Ebû Ḥayyân bu husustaki dokuz görüşü zikretmekle beraber: "Âyet kıyamete kadar gelecek bütün mü'minler hakkındadır." fikrini tercîh eder ve bu tefsiri kudemâdan İbn Ka'b, Kâtâde, Daḥḥâk, İbn Cureyc ve başkalarına nisbet eder (52).

Anlaşılan bu müfessirler, haber-i vahidle âyetin umûmiyetini tahsis etmek istememişler, yahut Hz. Peygamberin "ehl-i Yemen" olarak beyanından tahsis gayesinin gözeltilmeyip, umûma dahil ferdlerden en vâzıh ve en yakın bir ferdi misâl vermek istediğini anlamışlardır (53).

3- Aşağıda hülâsa olarak îrad edeceğimiz rivayete göre Hz. Peygamber *ليلة القدر خير من ألف شهر* (54) "Kadir gecesi bin aydan daha hayırlıdır." âyetinin, Emevîlerin saltanat müddetlerine işaret ettiğini bildirmiştir. Deniliyor ki: Mu'âviye'ye bey'at edildikten sonra, bir adam kalkarak Hz. Alî'nin oğlu Hz. Hasan'a: "Mü'minlerin yüzlerini kararttığını" söyleyince, o şöyle cevap verdi: "Allâh seni merhametine mazhar eylesin, bana itâb etme; çünkü Resûlullâha rüyasında, Benî Umeyye, minberi üzerinde gösterildi. Bu fenasına gitmişti. Bunun üzerine şu âyet nazil oldu: *انا اعطيناك الكوثر* yani cennette bir nehir, hem de *انا انزلناه في ليلة القدر . . . السورة* yani o Kadir gecesi Benî Umeyye'nin melik olacağı bin aydan hayırlıdır yâ Muhammed" (55).

(49) Tefsiru't-Ṭaberî, (A. M. Şâkir neşri), X, 420.

(50) Aynı eser, aynı yer.; Rûḥu'l-Ma'ânî, VI, 163.

(51) Rûḥu'l-Ma'ânî, VI, 163.

(52) el-Baḥru'l-Muḥîṭ, III, 511.

(53) Bazı kimseler bu âyetin *hususiyile* Türkleri haber verdiğini söylemektedir. Asırlarca İslâmın bayraktarlığını yapan Türk kavminin, âyete güzel bir masadak olduğu âşikâr ise de, âyeti Türklerle tahsis etmek doğru değildir. Buna dair hiç bir lâfzi delâlet olmadığı gibi, malûmumuz olan hiç bir tefsir kitabında da böyle bir iddia mevcut değildir. Ma'kul olan, M. Hamdi Yazır'ın dediği gibi, Türklerin âyetteki "tebşire dâhil olduklarını" söylemektir. (Hak Dîni Kur'an Dili, II, 1720).

(54) el-Ḳadr S. 3.

(55) Elmalılı M. Hamdi Yazır, Hak Dîni Kur'an Dili, İstanbul, 1938, VIII, 5972 vd.

Rivayet, tarihî vâkıaya uymaktadır. Nitekim isnaddaki ravîlerin biri: "Hâkikaten saydık, hâkimiyetlerinin tam bin ay sürdüğünü gördük, ne eksik ne fazla". Bu sebeple bazıları, bunun hariçten alınan ve Kur'ân'a tatbik edilen bir mânâ olduğunu iddia etmişlerdir. Hadis mu'allel olmasaydı, bu iddia hemen reddolunabilirdi. Fakat Tirmizî (ta'cif ederek), İbn Cerir, İbn Merdeveyh, Taberânî ve el Hâkim tarafından rivayet edilen hadisin isnadı, tahkik ehline za'fdan hâli sayılmamaktadır. İmam Mâlik de Muvaţta'da: "Âyetteki bin ayın, Benî Umeyye'nin mülküne işaret olduğunu işittim." demektedir (56). Bu mes'eleye geniş yer ayıran merhûm Muhammed Hamdi Yazır'ın da dediği gibi, isnadın sıhhatine cezmedilmediğinden, âyeti Benî Umeyye'nin saltanatına tahsîs etmektense, zâhiri üzerine almak evlâdır (57).

4-

(58)

عن ابى هريرة قال : كنا جلوسا عند النبي صلى الله عليه وسلم اذ نزلت عليه سورة الجمعة . فلما قرأ : وآخريين منهم لما يلحقوا بهم قال رجل من هؤلاء ؟ يا رسول الله . فلم يراجعه النبي صلى الله عليه وسلم حتى سئل مرة او مرتين او ثلاثا . قال : وفينا سلمان الفارسي . قال فوضع النبي صلى الله عليه وسلم يده على سلمان ثم قال : لو كان الايمان عند الثريا لنال رجال من هؤلاء

Hız. Peygamber, âyette varid olan "Henüz mü'minlere katılmamış olanlar"ın (59) Selmân el-Fârisî'nin kavmi, yani İranlı'lar olduğunu bildirmiştir. Bu tayinin de tahsîs gagesiyle olmadığı âşikârdır.

5-

عن جابر بن عبد الله قال : لما نزلت هذه الآية (قل هو القادر على ان يبعث عليكم عداءا من فوقكم) قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : اعوذ بوجهك . (او من تحت ارجلكم) قال : اعوذ بوجهك . (او يلبسكم شيئا ويذيق بعضكم بأس بعض) قال رسول الله (ص) هذه اهلون او ايسر .

Bahis mevzuu âyet-i kerîmede (60) bazı müfessirlerin ifade ettikleri gibi, siyak itibariyle kâfirlere hitab olunmaktadır. Bu rivayetten (61) anladığımıza göre, bu âyet nazil olup Peygamberimiz de onu mü'minlere okuduğunda, âyetin birinci kısmındaki "yukarıdan gönderilen azâb" ile ikinci kısmında "alttan gelen azâb" dan Allâh'a sığınmasından, onların olmayacağı fakat üçüncü kısımdaki "Sizi birbirinize katıp kiminize kiminin hıncını tatdırma" hakkında : "Bu ehvendir." demesiyle, ashabının ve ümmetinin arasında kütâlin olacağını haber vermiştir.

Sa'd b. Ebî Vakkaş'dan rivayet edildiğine göre Hz. Peygambere bu âyet hakkında sorulunca, cevaben: "Âyette bildirilenler olacaktır, fakat onun te'vîli henüz

(56) Rûhu'l-Ma'ânî, XXX, 193.

(57) Bu mevzu Hak Dini Kur'ân Dili, VIII, 5972-5978'de tetkik edilmiştir.

(58) Muslim, el-Câmi'uş-Şâhih, 44. kitap, 231. hadis.; Ayrıca yakın lafızlarla el-Buhârî, el-Câmi'u-Şâhih, Kitâbu't-Tefsîr'in ilgili yerinde; Ahmed b. Hanbel, el-Fethu'r-Rabbânî, XVIII, 305.; et-Tirmizî, Kitâbu't-Tefsîr'in ilgili yerinde rivayet ederler.

(59) el-Cumu'a S. 3.

(60) el-En'âm S. 65.

(61) Şâhihu'l-Buhârî, Kitâbu't-Tefsîr'in ilgili yerinde.; Ahmed b. Hanbel, el-Fethu'r-Rabbânî, XVIII, 139 ve diğerleri.

gelmedi." (62) demiştir. Hz. eÂiše'den gelen bir hadîste de "bu ümmetin âhîrinde *hasf*, *kazf* ve *mesh* olacağı" Resulullâh tarafından bildirilmektedir (63) Ubey b. Ka'b ise âyette bildirilen felâketlerin ikisinin Resûlullâh irtihal ettikten 25 sene sonra vâki olduğunu, diğeri ikisinin de muhakkak, olacağını söylemiştir (64).

Sa'd hadîsinde, âyette bildirilen azapların her üçünün de bu ümmette vâki olacağı, Câbir hadîsinde ise sadece üçünün görüleceği haber verilmekle, bir ihtilaf hâsıl olmaktadır. İbn Hacer (852/1449) iki rivayetin şöyle uzlaştırıldığını nakleder:

"Câbir hadîsindeki mezkûr icâze, muayyen bir zâmana mahsustur; o da sahâbe ve seçkin nesillerin (hayru'l-kurûn) zamanıdır. Fakat onlardan sonra bu azapların vukuu câizdir" (65).

Taberî (310/922) âyetin siyak itibariyle, müşrikler hakkında olmakla beraber, onların yoluna sülûk edecek herkes hakkında da bir tehdîd olabileceğini, bu sebeple Hz. Peygamberin, ilk iki azaba müstahak olacak masiyetlerden ümmetini korumasını Allâh Taâlâdan istediğini, bunlardan nisbeten hafif olan diğeri ikisine müstahak olacak masiyetlerden ise korunmaları hususunda dua etmediğini söyledikten sonra:

"Âyette bildirilen azapların hepsinin bu ümmette olacağı şeklinde âyeti te'vil edenlere gelince, öyle zannediyorum ki, bu ümmette de eskilerinde olduğu gibi ilâhî emirlere muhalefet, ve küfür nev'inden, Allâh'ın gazabını çekecek meâsiyi irtikâb edecek kimselerin bulunacağı düşüncesiyle onlar böyle te'vil etmişlerdir." demektedir (66).

Hülâsa, âyetin istikbale dair tefsiri ile ilgili olarak, Hz. Peygamber gerek ashâbının, gerek sonraki müslümanların birbirine düşerek mukatele edeceklerini, bir ve ikinci nevi azapların ise âhîr zamanda vâki olacağını bildirmiş oluyor. Halbuki bu, âyetin zâhirinden anlaşılmamaktadır.

(62) Sunenu't-Tirmizî, Kitâbu't-Tefsîr'in ilgili yerinde "hasenun garîb" diyerek.; Ahmed b. Hanbel, el-Fetħu'r-Rabbâni, XVIII, 138.

(63) Tefsîru't-Taberî (M. Şâkir neşri), XI, 432. M. Şâkir bu hadîsin Sunenu't-Tirmizî, Kitâbu'l-Fiten'de "garîb" hükmüyle rivayet olunduğunu söyler.

(64) Tefsîru't-Taberî, XI, 432. M. Şâkir: "Müsned-u Ahmed, V. 134-135'de rivayet edilmiş olup isnağı sahihtir. Müsned rivayeti Mecma'uz-Zevâ'id, VII, 21'dedir. Rivayetin tam tercümesi şöyledir: "Bu dört halin hepsi de azaptır ve hepsi de kıyamet gününden önce olacaktır. İkisi Resûlullâh'ın vefatından yirmi beş sene sonra geçti: Birbirlerine düştiler ve bazısına bazısının hıncı tatdırıldı. Öbür ikisi de muhakkak olacaktır: Hasf (yere batma) ve recm (taş yağması)". Ubey'in fitne zamanına kadar yaşamadığı söylenerek bu haber ta'vil edilmiştir. (Tafsîlât için aynı yere bakınız).

(65) İbn Hacer, Fetħu'l-Bârî, Kahire, 1378/1959, X, 262.

(66) Tefsîru't-Taberî (M. Şâkir neşri), XI, 431-432.

6- el-İsrâ' sûresinin 60. âyetinde Hz. Peygambere gösterildiği bildirilen rüyanın, Benî Umeyye'nin saltanatına dâir olduğu ve onların devletinin müslümanlar için bir fitne ve imtihan olacağı merfû'en Resûlullâhdan rivayet olunmaktadır (67).

Yine aynı âyette vârid olan "eş-şeceretu'l-mel'ûne" nin "el-Hakem b. Ebî'l-Âş" veya "Benî Umeyye" olduğu rivayet edilmektedir (68).

Sa'îd b. el-Museyyeb'in (94/712), bu âyeti Emevî'lere yorduğu mukayyettir (69). İbn cAfiyye'nin de (542/1147) bu izahı benimsediği, Goldziher tarafından bildirilmektedir (70). Âlûsî de âyetin tefsirini bu istikamette geliştirdikten sonra: "Gizli değildir ki, âyetin zikredilen tarzda tefsir edilmesi, siyaka uygun düşmemektedir. Bu hususta mervî hadislerin sihhatini de Allâh bilir" diyerek, bu tefsire mutmain olmadığını ihsas etmektedir (71).

Ehl-i Sünnet müfessirleri umûmiyetle, âyette zikrolunan ağacın Zaqqûm olduğunu kabul ederler. Tâbic'undan İbrâhîm en-Neħa'î'nin (95/713) yemin ederek ve *istisnâ'* etmeyerek bu ağacın Zaqqûm ağacı olduğunu söylemesi, Goldziher'in dediği gibi, "Bu tarz tefsir temayülüne karşı, fa'âl bir aksülâmelden ibarettir" (72). Diğer taraftan bu söz, âyetin Emevîler'le tefsirinin çok yaygın olduğunu da göstermektedir. Hz. Peygambere nisbetleri sahîh olmasa da, bu husustaki hadisler, bazı mübhem âyetlerin, müstakbel hadiselerle tefsir edilmesinin, birinci asırdan itibaren görülen bir vâkıa olduğunu belirtmesi itibariyle, Tefsîr tarihi bakımından büyük ehemmiyeti haizdir.

Sahâbenin tatbikatından misaller

Ashabdan Sa'd'in, er-Ra'd S. 25. âyetini Havâric hakkında, İbn 'Abbâs'ın el-Aħzâb S. 13. âyetini Hârre vak'ası, İbrâhîm S. 28. âyetini ise Cebele hakkında tatbîk ettiklerini görmüştük (73).

Sahâbe arasında Tefsîre dair geniş bilgisiyle tanınan 'Abdullâh b. Mes'ûd ise, Kur'ân-ı Kerîm'in müstakbel hâdiseleri haber verdiğini ve onun bir kısım âyetlerinin hakîkî tefsirlerinin, muayyen vakitlerinde anlaşılacağını ifade eder. Ma'rûfu emr, münkerden nehyetmek isteyen bir adama arkadaşının: "Sen kendi

(67) Rûhu'l-Ma'ânî, XV, 107-108'de İbn Ebî Hâtim, İbn Merdeveyh, el-Beyhaķi (fi'd-Delâ'il) ve İbn 'Asâkir'den.

(68) Aynı yer (İbn Ebî Hâtim'den).

(69) Aynı yer.

(70) Goldziher, Mezâhibu't-Tefsîr, s. 291, Haşiye: 1.

(71) Rûhu'l-Ma'ânî, XV, 108.

(72) Mezâhibu't-Tefsîr, s. 291 (Tefsîru't-Taberî, XIV, 74'den naklen).

(73) Bkz. s. 94-95.

nefsine bak! Çünkü Allâh” . يا ايها الذين آمنوا عليكم انفسكم . (74)
dediğini duyan İbn Mes‘ûd:

”Dur bakalım, bu âyetin te’vili henüz gelmedi; Kur’ân indiği (maksad) için inmiştir. Âyetlerinin bir kısmının te’vili nüzûlünden önce geçti. Bir kısmı Resûlullâh zamanında, bir kısım âyetlerinin te’vili Resûlullâhdan az sonra vâki oldu. Bazısının te’vili bu günden sonra olacaktır. Bazısınınki kıyâmet günü, bir kısmı ise hesap günü olacaktır (...)” dedi (75).

’Abdurrezâk, et-Taberânî ve Ebû’s-Şeyh’in rivayetlerine göre, kendisine mez-kûr âyet hakkında sorulduğunda O: ”Ey nâs! Şimdi bunun zamanı değil” demiş ve bunun emr-i bil’ma’rûfun kabul edilmediği zaman olacağını belirtmiştir (76)

İbn Cerîr, âyet hakkında ’Abdullâh b. Ömer’den de bu mânâda bir söz nakleder (77).

Hz. Alî, İbrâhîm S. 28. âyetindeki, ”Allâh’ın nimetini küfre değiştirenler” için, ”Onlar Kureyş’in iki fâcir kabilesidir: Benî Umeyye ve Benî’l-Muğîre. Allâh Benî’l-Muğîre’nin Bedr günü kökünü kazıdı. Benî Umeyye ise bir müddete kadar keyif ve eğlence içinde imhal edildiler”(78) Bu tefsirde, iki âyet sonra gelen ”De ki eğlenip keyfinize bakın, çünkü gidişiniz muhakkak ateşedir.” fıkrasına işaret vardır.

Bu haberin benzeri, Hz. Ömer’den de rivayet edilmiştir (79).

Tâbi’ün imamlarından Muḥammed b. Sîrîn (110/728)

(80)... ألم تر الى الذين يجادلون في آيات الله انى يصرون . الذين كذبوا بالكتاب وبما ارسلنا به رسلنا ...
”Âyetlerimiz hakkında mücadele edenlere bakmazmısın? Nasıl da çevriliyorlar! Onlar Kitâbı ve Peygambelerrimizi kendisiyle gönderdiğimiz şeyi yalan sayıyorlar, sonra bilecekler!..” âyetleri hakkında: ”Bu âyetler Kaderiyye (Mu‘tezile) hakkında nâzil olmamış ise, artık kim hakkında indiğini bilmiyorum.” demiştir (81)

Ḳatâde de Âli ‘İmrân 7. âyetinde varid olan ”kalblerinde eğrilik olanlar” hakkında: ”Bunlar eğer Ḥarûriye ve Ḥavâric’in envaı değilseler, kim olduklarını bilmiyorum!” demektedir (82).

(74) el-Mâ’ide S. 105.

(75) Tefsiru’t-Taberî, (M. Şâkir neşri), XI, 143-144.; ed-Durru’l-Mensûr, II,339.

(76) Rûḥu’l-Ma‘ânî, VII, 46.

(77) Aynı yer.

(78) Rûḥu’l-Ma‘ânî, XII, 218’de İbn Cerîr, et-Taberânî, ve ”saḥîḥ” kaydıyla el-Ḥâkîm’in Mustedrek’inden naklen.

(79) Aynı yer, Buḥârî’nin Târiḥ’inden, İbnu’l-Munzir ve diğerlerinden naklen. Goldizher bu rivayetin isnadında bir şii olduğunu söylerse de, bu râvînin kim olduğunu ve iddiasını neye dayandırdığını açıklamaz (Mezâhibu’t-Tefsîr, s. 289).

(80) el-Mü’mîn (Gâfir) S. 69-70.

(81) Mezâhi bu’t-Tefsîri’l-İslâmî, s. 289’da Taberî’den naklen.

(82) Tefsîru’l-Ḳurtubî, Kahire, tarihsiz, II, 1255.

Muhtarın'ın bildirdiğine göre, aşere-i mübeşşereden Zübeyr'e, itab kasdıyle su sual tevcih edilir: "Halifeyi (Osmân b. 'Affân'ı) yalnız bıraktınız, nihayet katledildi, sonra da çıktınız kanını talep ettiniz?" Zübeyr dedi ki: "Biz Resûlullah, Ebû Bekr, Ömer ve Osmân zamanında . . . واعتقوا فتنة لا تصيبن الذين ظلموا منكم خاصة (83) "Öyle bir fitneden sakınınız ki, (zararı) içinizden sadece zulmedenlere dokunmakla kalmaz (hepinize şâmil olur)" âyetini okuyup durduk da, aramızda kopan fitne kopuncaya dek, bizim hakkımızda olduğunu düşünmedik" (84). el-Hasanu'l-Başrî de mezkûr âyetin 'Alî, Osmân, Talha ve Zübeyr hakkında olduğunu söyler (85).

Muhtelif fırkaların tatbiklerine misaller

İslâm tarihinde ortaya çıkan ilk bid'at fırkasından itibaren, bir çok siyasi ve itikadî fırka, kendilerine ve muarızlarına dair haberleri Kur'ân'da bulmaya gayret sarfetmiştir. Bu mes'eledede ekseriyetle taassup hâkim olduğundan, ölçülerin dışına çıkmış, dolayısıyla menfî neticeler hasıl olmuştur.

Bu fırkaların ilki olan Hâricîlerin, kâfirler hakkında nâzil olan âyetleri, mü'minlere tatbik ettikleri husûsunda 'Abdullâh b. Ömer'in sözünü nakletmiştik. "Bunlardan İbâdiyye'nin Hafş b. Ebî'l-Mikdâm'a bağlı el-Hafşiyeye kolu, Şi'a'nın bir takım âyetleri Ebû Bekr, Ömer hakkında te'vil ettiği gibi, bunlar da Osman hakkında te'vil ederler. Bu adam, Allâh Taâlanın Kur'ân'da zikrettiği ii(el-En'âm 71) "hayrân-şaşkın" ın Alî b. Ebi Tâlib, kendisini doğru yola çağırانların ise Ehl-i Nehrivân (Hâricîler) olduğunu iddia etmiştir" (86).

Yine bunlara göre Kur'ân'daki, "İnsanlardan öyle kimse vardır ki, onun dünya hayatına ait sözü hoşunuza gider ve o, kalbinde olana Allâh'ı şahit getirir. Halbuki o düşmanların en yamanıdır." (87) âyeti Alî hakkında, "İnsanlardan öyle kimse vardır ki, Allâh'ın rızasını talep uğrunda nefsinin satar." (88) âyeti ise Alî'yi öldüren 'Abdurrahmân b. Mülcem hakkında inmiştir (89).

(83) El-Enfâl S. 25.

(84) ed-Durru'l-Mensûr, III, 177'de Ahmed b. Hanbel, el-Bezzâr, İbnu'l-Munzir, İbn Merdeveyh ve İbn 'Asâkir'den. Ayrıca 'Abd b. Humeyd, Na'im b. Hammâd, İbn Cerîr, İbn Ebî Hâtim vs. tarafından Zübeyr'in: "Uzun zaman bu âyeti okuduk da, o âyetin ehlinde olduğumuzu sanmadık; meğer onunla biz kasdolunmuşuz!" söylediği rivayet olunmaktadır (Aynı yerden).

(85) Aynı yer.

(86) Ebu'l-Hasan el-Eş'ari, Maqâlâtul-İslâmiyyin, H. Ritter neşri, İstanbul, s. 102-103.

(87) el-Bakara S. 204.

(88) el-Bakara, S. 207.

(89) Maqâlâtul-İslâmiyyin, s. 102-103.; eş-Şehristânî, el-Milel ve'n-Nihâl, Kahire, 1387/1967, II, 120. (Ancak Şehristânî bunu Ezârika fırkasına mal eder).

Ashabdan Hz. Ali, Havâric'in el-Kehf S. 103. âyeti şümûlüne dahil olanlardan bulunduğunu (90) söyler. Sa'd ise er-Ra'd S. 25. âyetinin onlar hakkında indiği görüşündedir. Ali 'İmrân S. 7 ve 106. âyetlerinin Havâric hakkında olduğuna dair hadis rivayetleri de vardır (91).

Birbirine muâırz iki grubun, bazan aynı âyeti karşılıklı olarak tatbîk etmeleri, işin garâbetini artırmaktadır. Muâsır İbâdî müfessir Muhammed b. Yûsuf İtfeyyîş Ali 'İmrân S. 105-106. âyetlerinin tefsirinde, "tefrika çıkaranların" ve "imandan sonra küfre gidenlerin" Havâric olduğunu söyleyen müfessirleri ayıplar ve der ki:

"Hakemeyn mes'elesi, âyet nazil olduğunda yoktu; belki Ali'nin imâreti zamanında oldu. واختلفوا ile تفرقوا mâzi hâlindeki iki sîgadır. Bunlarda, ne istikbale sarfedilmeleri, ne de Hâricilerin tayin edilmelerine dair delil yoktur. Bilâkis âyet onların, tefrika ve küfürden berî olduklarına ve "yüzleri ak çıkacak" haklılar cemaati olduklarına delâlet eder. Onlara muhalefet edenler ise âyetin bundan sonraki (Ali 'İmrân S. 106) tehdidinin şümûlüne dahildirler (...)"

"Muhâliflerimiz'in Resûlullâh'dan sahîh olmayan hadîsler naklettiklerini görüyoruz. Bazan hadîs sahîhtir, ama onlar ilaveler yaparlar. Bazan sahîh olur, lâkin bizim hakkımızda imiş gibi te'vîl ederler, halbuki bizim hakkımızda değildir" (92).

Bundan sonra müellif kendilerine hamledilen bazı hadîsleri serdeder. Bu hadîslerin ya sıhhatine itiraz, yahut eş-Şufriyye gibi Havâric'in taşkın kollarına, yahut tahkimi kabul edenlere hamleder.

Aynı müellif el-Kehf, S. 103. âyetinin tefsirinde: "Ali'nin iddiasına göre, onlar ehl-i Harûra'dır. Ehl-i Harûra, Allâh'ın hükmü olan bir hususta, hakem tayin etmeye râzı olmayarak kendisinden ayrılan müslümanlardır." dedikten sonra Ali'nin sözlerini reddettiği gibi, bilâkis âyetin tahkimi kabul edenler hakkında olduğunu söyler (93).

Keza aynı müellif en-Nûr S. 55. âyetindeki ومن كفر بعد ذلك hakkında, bu nimete ilk küfredenin Osmân b. 'Affân olduğunu iddia eder (94). el-Enfâl S. 25. âyetinde kopacağı haber verilen fitne hususunda Hz. Peygamber'in Osmân b. 'Affân'a "Seninle açılacak, seninle aevlenecek!", Ali'ye de: "Sen (o fitnenin)

(90) ed-Durru'l-Mensûr, IV, 253'de 'Abdurrezâk, Firyâbî, İbn Ebi Hâtim, İbnu'l-Munzir, İbn Merdeveyh'den.

(91) Bu makalenin 94 ve 98. sayfelerine bakınız.

(92) Himyânu'z-Zâd ilâ dâri'l-Me'âd'dan et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn, II, 332-333.

(93) Himyânu'z-Zâd, I,182-183'den et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn, II, 334.

(94) Himyânu'z-Zâd, X, 282-283'den naklen aynı eser, II, 335.

imâmınsın, zimamdârınsın, ayakları bağlı binek devesi gibi o fitne içinde yürüyeceksin.” dediği şeklinde garip haberler nakleder (95).

Tâbi’ün asrından beri bazı zatlar, kadere dair âyetleri te’vil eden Kaderiye mezhebi hakkında bir kısım âyetleri icra ederken (96), Mu’tezilenin de bir çok âyetleri, Ehl-i Sünnet hakkında tatbik ettiğine rastlamaktayız. Zamanımıza ulaşan belli başlı Mu’tezile tefsirlerinden biri olan Zemaşşeri’nin el-Keşşâf adlı eserinde bu tatbikin pek çok örneklerine tesâdüf etmek mümkündür. M. Hüseyin ez-Zehbî’nin dediği gibi: ”Kâfirler hakkında inen Kur’ân âyetlerini, kendi akidesine muhalif olan Ehl-i Sünnet tarafına çekmekteki aşırı hırs, Zemaşşeri’nin husûmetinin acib bir husûsiyetidir” (97). Ali ‘İmrân S. 105. âyetinin Yahûdî ve Hıristiyanlar hakkında olmakla beraber, ”bu ümmetin bid’atçılarından olan Mücebbire, Müşebbihe, Haşeviyye vs. (Ehl-i Sünneti kasediyor) hakkında vârid olması da câ’izdir” demektedir (98).

Âli ‘İmrân S. 24. âyetini de Haşeviyye ve Mücebbire dediği Ehl-i Sünnete tatbik eder (99).

Âli ‘İmrân S. 18. âyet tefsirinde Ehl-i Sünneti İslâm hâricine çıkaran Zemaşşeri’yi ve benzerlerini İbnu’l-Muneyyir ”kendilerini Allâh’a şerik etmek” ile ittiham eder (100).

Öbür mu’tezililere göre, Ehl-i Sünnete nisbeten yakın bu mu’tezilî müfessirle, ehl-i Sünnetin, ondan ”intikamını aldığı” söyleyen İbnu’l-Muneyyir’in eserinde, bu nevi tatbiklerin emsâline çokça rastlanır (101).

Kur’ân’daki mübhemlerin, imkân nisbetinde tayin olunması için çalışıldığını söyleyen Goldziher: ”Her hangi bir peşin re’yden müteessir olmayan vasat tefsir, hemen hemen meyillerden ve mezhep taassuplarından uzak olarak yürümüştür. Bununla beraber zaman zaman, Abbâsiler devrinde, selâfleri Emevilere karşı, düşmanca meyiller ortaya çıkmış ve onları memnun etmek gayesiyle, düşen Emevî hânedânını kötülemeyi istihdâf eden bazı yakıştırmalar, Kur’ân’a mal edilmiştir. Müfessirlerden bazısının Fâtiha sûresindeki *المغضوب عليهم* ile *الضالين* Emeviler olarak tefsir etmesi, şüphe yok ki yaltaklanma kabîlindedir” (102).

(95) Aynı yer.

(96) M. İbn Sirin’in tatbiki bu makalenin 103 sahifesinde geçmişti.

(97) et-Tefsir ve’l-Müfessirin, I, 465.

(98) Aynı yer.

(99) Zemaşşeri, el-Keşşâf, Kahire, 1388/1968, I, 421.

(100) Aynı eser, s. 415 (Hâmişte).

(101) İbnu’l-Muneyyir’in el-İntişâf adlı bu eseri Keşşâf hâmişinde neşrolunmuştur.

(102) Goldziher, Mezâhibu’t-Tefsiri’l-İslâmî, s. 322’de el-Mehâsin ve’l-Eddâd, s. 157’den naklen.

Yine Goldziher'in bildirdiğine göre, Abbâsilere yaltaklanan biri, (103)

والذوحي ربه الى النحل âyetini Abbâsilere hamletmiş ve bu uzak yakıştırma ile alay eden şair Beşşâr b. Burd'e, Abbâsi halifesi Mehdî bile muvafakat etmiştir. "Fakat bunun hâricinde Abbâsiler, âyet ve sûrelerden kendilerinin medihlerini çıkararak şâirleri dinlemekten hoşlanıyorlardı (...). Tabiatıyla bu âdet Fâtımîler nezdinde de cârî idi" (104).

Kur'an-ı Kerîm âyetlerinin müstakbel hâdise ve şahıslara tabîki mevzûnda şî'î tassûbu, aklın alabileceği hudûdu çok aşmıştır. Şî'î müfessirlerin bir kısmı, yaptıkları te'villerle Kur'an'ı tamâmen tahrife yönelmişler, üstelik bu tarz tefsiri Ehl-i beytin imamlarına nisbet ederek, onların mânevî nüfûzundan istifade ile birçok kimseyi aldatmışlardır.

Şî'îler, mezheplerinin esasları olan Hz. Ali'nin Velâyetine, imamların peygamberler gibi mâsûm olduğuna, bunları kabul etmeyen sahâbe ve diğer müslümanların küfür ve dalâlete düştüklerine, Ric'a ve Taqiyye'ye dair Kur'an'da ve sahîh sünnette nas bulamayınca, ileride misallerini arzedeceğimiz uzak te'viller ve yakıştırma ile, âyetlerin mânâlarını tamamen başka istikametlere yöneltmek istemişlerdir. Gulât-ı Şî'a bir tarafa, İmâmiye Şî'asına bağlı âlimlerden bile, Ali ve imamlar hakkında aslında mevcut sarahatlerin, Kur'an'dan ihrâc edildiğine inananlar vardır.

Bu garip te'viller rastgele yapılmış olmayıp, âdeti bir tefsîr kaidesi olarak benimsemiştir. Zamirlerin mercilerini değiştirmek, hitabı başkasına hamletmek, Ehl-i beyt kiraati diye mevsuk olmayan bir kiraate dayanmak... gibi yollarla, bu kaideyi sistemleştiren, bilhassa Mir'âtu'l-Envâr sâhibi Mollâ 'Abdullâfîf Karzânî'dir. Bu şahıs mezkûr Tefsirinin mukaddimesinde diyor ki:

"Çokça vâki olur ki, Allâh taâlâ zahir itibariyle Peygamber zamanından önceki eski ümmetlere hitab edip onların hallerini vâfeder. Halbuki te'vil ve bâtın hasebiyle muradı, bu hitabın veya vâsfin, -o zaman olmasalar dahi- İmâmet ve Velâyet zaviyesinden, hakkında doğru olduğu kimselerdir. Tefsîru'l-'Ayâ-şî'de 'Abdullâh b. Sinân İmâm Ca'fer es-Sâdık'tan rivayet eder ki: (el-A'râf S. 159) ومن قوم موسى امة يهدون بالحق وبه يعدلون "Kavm-i Mûsâ, ehl-i İslâm'dır". Molla Abdullatîf: "Zâhir odur ki, İmamın muradı "Onun (Kavm-i Mûsâ'nın) nazîri, burada da cârîdir." demektir. Âyette, bu ümmetin halini temsil etmek için zikrolunmuştur. (Bundan sonraki âyette gelen) وقضناهم اثنتي عشرة اسباطا اما... "on iki sibt"i, Şî'anın inandığı oniki imama hamlederek bunu te'yid eder. Bu te'vil âyetin zahirinin ifade ettiği gibi Mûsâ'nın kavminde, hakka hidayet eden bir cemaatin bulunmasına münafi değildir. Nitekim bazı haberlerde böyle olduğu varid olmuştur" (105).

(103) en-Nahl S. 67.

(104) Aynı eser, s. 327, Haşiye: 1, Beşşâr meselesi K. el Eġânî, III, 30'dan menkul.

(105) et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn, II, 65'de Mir'âtu'l-Envâr, s. 36'den.

Aynı müellif, mukaddimesinin sonunda da: "Bu Tefsîrde takibettiğimiz usûl şudur: Eski ümmetlerin itâ'atlarının, ma'siyetlerinin, kendilerine gelen şer ve intikam, hayır ve nimet vs. nin, Velâyet mes'elesinde Peygambere ve imamlara itâat itibariyle, bu ümmetin tâ'ifelerine tatbik edilmesidir." (106) der.

Sonradan gelenlerin Kur'ân'ı tabriflerine sebep, Şî'a-i imâmiyenin muteber kitaplarının başında yer alan el-Kâfî gibi kaynaklarda, mezkûr tevîl metodunu tecvîz eden sözlerin bulunmasıdır. Bu sözlerin ve tahrif misallerinin Ca'fer eş-Şâdık, Muhammed Bâkır gibi imamlara nisbet edilmesi cidden teessüfü müciptir. Meselâ Uşûl el-Kâfî'de Ebû Ca'fer (yani Muhammed Bâkır) dan şu söz nakledilir: "Kur'ân dört çeyrek (rub) halinde nazil olmuştur: Dörtte biri bizim, dörtte biri düşmanlarımızın hakkında, üçüncü rub'u sünen ve emsâl, dördüncüsü ise farzlar ve hükümlerden ibarettir" (107).

Eş-Şâfî isimli müteber Şî'a Tefsirlerinden birinin sâhibi Molla Muhsin el Kâşî der ki:

"Ehl-i Beyt (caleyhimusselâm) dan, Kur'ân'ın bir çok âyetlerini kendileri, dostları ve düşmanları hakkında te'vil ettiklerine dair çok rivâyetler vârid olmuştur. Hatta bizden bir cemaat, Kur'ân'ın bu usûl üzere te'vilini esas alan kitaplar tasnif etmişlerdir. O kitaplarda Kur'ân tertibine göre, sırasıyla her âyet hakkında İmamlar ve taraftarları, yahut düşmanları hakkında, Ehl-i Beytten vârid olan te'villeri bir araya toplamışlardır" (108).

Mir'âtu'l-Envâr sâhibi, el-Kâfî ve Tefsiru'l-Âyâşî'ye nisbet ederek İmâm Ca'ferden şu sözü nakleder: نزل القرآن بآياك اعنى واسمعى يا جارة

"Kur'ân 'kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla, tarzında nâzil olmuştur" (109).

Aynı müellif, bir başka yerde de hülâsa olarak der ki: "Zâhiren Kur'ân'da, umûm üzere vârid olan hitap ve lafızlardan, bâtın hasebiyle, lâfzın kendisi hakkında sâdık olduğu fertlerden biri, husûsiyle murad edilmiş olabilir. Buna bir çok hadîsler delîl teşkil eder (Hadîsten, İmâmiye nezdinde Ehl-i Beyt imamlarına nisbet edilen sözleri kastediyor). Meselâ *el-kâfirûn*'un te'vili '*Velâyete küfredenlerdir*'; *el-Munâfikûn*, '*Velâyet hususunda nifak edenlerdir*'; *el-Müşrikûn*, '*İmâma, imâm olmayan birini ortak edenlerdir*'. (Böylece imamlar, şî'aları ve muhalifleri için her şeyi te'vil edebilirler)... "Bâtın tefsirine ait olan rivayetlerin ekserisini, basiretli bir şahıs düşünürse, bunların çoğunun bu kabilden olduğunu anlar. Bu, mutlak ve umûmî lâfızların çoğunda, isti'mali yaygın olan, şâyi' mecazdır" (110).

(106) Aynı eser, II, 74'de Mir'âtu'l-Envâr, s. 235'den naklen.

(107) Aynı eser, II, 156'da eş-Şâfî, I, 6-7'den naklen.

(108) Aynı yerden.

(109) Aynı eser, II, 66'da Mir'âtu'l-Envâr mukaddimesi, s. 37'den naklen.

(110) Aynı eser, II, 65'de Mir'âtu'l-Envâr, s. 36'dan.

Batılı bir araştırmacı, Goldziher Şî'a'nın bu tarz tefsiri hakkında şöyle diyor: "Alî ve şî'a'sına hamletmedikleri ne kalmıştır ki! et-Tîn S. 1'deki "tîn ve zey-tûn"dan, ancak Ehl-i Beytten olan şahıslar murad olabilir. Âhirette, zalimlere lânet olunduğunu bildiren "mü'ezzin=tebliğci" (111) (Tefsîru'l-Ğummî, s. 116) ile et-Tevbe S. 3'deki "ezân" Alî'dir. Kur'ân'da geçen "âyâtullâh"dan her zaman Alî murad edilebilir (Tefsîru'l-Ğummî, s. 284)" (112).

Goldziher daha sonra Ehl-i sünnet'in de Şî'a'ya karşı, bu mes'elelerin tefsirinde, onlardan geri kalmadığını söyler. Müellif bu mübalağalı ifadesiyle sadece haktan uzaklaşmakla kalmaz, aynı zamanda bizzat kendi kendisini de nakzeder (113). Fakat bu söz Ehl-i sünnetin ekseriyeti için kabul edilmediği takdirde, bir dereceye kadar doğru sayılır. Goldziher misal olarak el-Feth S. 29 için

اخرج شطأه (ابوبكر) ، فأزره (عمر) ، فاستغظ (عثمان) ، فاستوى على سوقه (علي)

tefsirini örnek verir; fakat kaynağını zikretmez (114). el-Leyl sûresinde övülen şahsın, sünniler Ebû Bekr, şîiler ise Alî olduğunu söylerler. el-Vâhidî Esbâbu'n-Nuzûl'ünde Ubey b. Ka'b'den, muktezası şu olan bir rivayeti serdedir (115).

والمصر ان الانسان لغير خمر (هذا يرجع الى ابي جهل عدو النبي) الا الذين آمنوا (ابوبكر) وعملوا الصالحات (عمر) وتوا صوابا بالحق (عثمان) وتوا صوابا بالصبر (علي)

Goldziher devamla: "Doğrusu bu yakıştırmalardan Ehl-i sünnetin kasdı, Şî'aya müvazi olarak, mütevazi bir yarışmadan ibarettir". der ve bu kabîl tefsire, ciddî Ehl-i sünnet tefsirinde,-Şîî âlimlerin aksine olarak- mühim bir mevki verilmediğini ifade eder (116).

Aşağıda Şî'îlerin bu nevi tefsirlerine misaller vereceğiz:

El-Leyl S. 14. âyeti Hz. Ebû Bekr aleyhinde, Hz. Ali lehinde tefsîr edilmiştir (117). Keza en-Nûr S. 11. âyeti Â'îşe aleyhinde te'vil edilmiştir (118). en-Nisâ' S. 59'deki "ûl'l-emr" Alî, Hasan ve Hüseyindir (119). en-Nahl S. 16'deki "alâmât" ile Yûnus S. 101'deki "âyât" İmamlardır (120). en-Nahl S. 45'deki "ehlu-z-zikr" İmamlardır (121). Tâ Hâ S. 114'de Cenabı Hakkın Âdemden aldığı ahd, Âl-i Beyt hakkındadır (122). el-Beled S. 3'deki "vâlid ile veled", Alî ile soyundan gelenlerdir

(111) el-Acrâf S. 44.

(112) Mezâhibu't-Tefsîr, s. 329-330.

(113) Mezâhibu't-Tefsîr, s. 332.

(114) Aynı yer.

(115) Aynı yer.

(116) Aynı eser, s. 333.

(117) et-Tefsîr ve'l-Mufessîrîn, II, 224'de Beyânu's-Sacâde'den naklen.

(118) Aynı eser, II, 225.

(119) el-Kâfi, I, 286-287.

(120) Aynı eser, I, 206-207.

(121) Aynı eser, I, 210.

(122) Aynı eser, I, 416.

(123). er-Ra'd S. 9'deki "hâdî" (124), el-Me'âric S. 2-3'deki (125), Yûnus S. 15'deki "değiştirilmesi istenen" (126), el-Bakara S. 90'de "küfredilen" (127) Alî'dir.

En-Nisâ' S. 13'de mezkûr itâat (128), el-Ahzâb S. 71'deki emânet (129), el-Mâ'ide S. 65'de "Rablerinden indirilen şey" (130), eş-Şu'arâ' S. 18'deki 'inkâr olunan' (131) hep Velâyet esasıdır.

İmam Ca'fer es-Şâdık'a nisbet edilen tipik bir Şi'a tefsiri şöyledir: Buna göre en-Nûr S. 35'deki *mişkât* (hücre): "Fâtıma; *mişbâh* (lâmba): Hasan; *zücâce* (eam mahfaza): Hüseyin; *kavkebu durriyyun* (incimsi yıldız): Fâtıma, *şecuretun mübâreketun* (mübârek zeytin ağacı): İbrâhîm Peygamber; *lâ şarķiyyetin ve lâ ğarbiyyetin* (doğuya da batıya da mensup değil): Ne Yahûdî'lige ne de Hiris-tiyanlığa; *nûrun 'alâ nûrin* (nûr üstüne nûr): İmâm arkasından İmâm; *zulumât* (132). (karanlıklar): Birinci ile arkadaşı (maksad Ebû Bekr ile Ömer'dir); *yağsahû mevcum* (bürüyen dalga): üçüncü (maksad Osmân'dır); *birbiri üstünde karanlıklar*; Allâh la'net edesice Mu'âviye ile Benî Umeyye'nin fitneleridir" (133).

Yine Ca'fer es-Şâdık'ın Kur'an'ın bir çok yerindeki **هٰذَا** kelimesini

هٰذَا (imamlar) olarak okuduğu ve meselâ **هٰذَا صراط علي مستقيم** (134)

âyetini **هٰذَا صراط علي مستقيم** şeklinde okuduğu rivayet edilmektedir (135).

Âyetin asıl mânâsı, "Bu bana (Allâh'a) ait doğru bir yoldur" iken, böyle okumakla "Bu Alî'ye ait doğru bir yoldur" mânâsına gelmektedir. Şi'anın kıraat mes'alesini ve Arap hattının kısa sesleri göstermemesi ve Kur'an-ı Kerim'in başlangıçta harekesiz ve kısmen noktasız olması mes'alesini istismar ettiği malumdur.

Bütün bunlar; Ehl-i sünnet tarafından da ilim ve faziletlerine hürmet duyulan Muhammed Bâkır, Ca'fer es-Sâdık gibi imamlara izafe edilmektedir. "Şi'iler çıkardıkları her bid'ati, uydurdıkları her yalanı Sâdık İmama nisbet ederler. Halbuki o bunlardan münezzehtir, dünyada da âhirette de bu sözlerden berîdir" (136).

(123) Aynı eser, I, 414.

(124) Aynı eser, I, 191-192.

(125) Aynı eser, I, 422.

(126) et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn, II. 66-67'de Mîr'âtu'l-Envâr mukaddimesi, s. 38'den.

(127) el-Kâfi, I, 417.

(128) el-Kâfi, I, 414.

(129) Aynı eser, s. 413.

(130) Aynı yer.

(131) Aynı eser, I, 412.

(132) Bundan sonraki kısım en-Nûr S. 40. âyetinin te'vili ile ilgilidir.

(133) el-Kâfi, I, 195.

(134) el-Ĥicr S. 41.

(135) el-Kâfi, I, 424.

(136) el-İsferâyini'nin et-Tabşir fi'd-Din, s. 36'dan et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn, II, 39.

Şi'aya göre en-Nisâ' S. 137'de "imandan sonra küfre dönenler", Ali'nin velayetini terkeden ashabdır (137).

Nisbeten mutedil sayılan İmâmiye'nin âlimleri böyle olursa, "gulât-ı Şi'a"-nın yapacakları tahrifin hududu düşünülebilir. Bunlar hiç bir kaide ve kayıt tanımaksızın Kur'an'daki mübhemleri rastgele yakıştırırlar. Mesela, el-Bakara S. 67'de *kesilmesi emrolunan buzağı* Âi'se, el-Bakara S. 73'deki "ba'd" dan murad Talha ile Zubeyr; el-Mâ'ide S. 90'deki "hamr ve meysir (içki ile kumar)" Ebû Bekr ile Ömer; en-Nisâ' S. 51'deki "cibt ve tâgût (sihîrbaz ve put)" Mu'âviye ile Amr b. el-Âş şeklinde tefsir etmelerine şaşmamalıdır. Bunlardan el-Beyâniye grubunun "Beyân" adındaki reisi, *هذا بيان للناس وهدى وموعظة للمتقين* (Âli İmrân S. 138) âyetindeki "beyân"dan muradın, kendisi olduğunu söylemiştir (138).

Netice

İslâm tarihinde birinci asırdan itibaren müslümanlar, sonradan meydana gelen mühim hâdiselere, Kur'an-ı Kerim'den işaretler tesbit etmekle meşgul olmuşlardır. Bu nevi faaliyet, her türlü fırka ve akide mensupları tarafından icra olunmuştur. Bunun belli başlı âmilleri şunlardır:

- 1- Kur'an'ın, her şeyi ilmen ihâta eden Allâh Taâlâ katından gelmesi.
- 2- Âyetlerin, ibret çıkarmak gâyesiyle, iyiden iyi tedebbür edilerek okunması.
- 3- Kur'an'ın bir kısım âyetlerinin *mübhem* ve *mücmel* olması.
- 4- Nihâyet ve bilhassa, bazı fırkaların, kendilerini bir asla istinad ettirerek inançlarını terviç etmek, yahut muarızlarını gözden düşürtmek gayretleri.

Bu tarz *te'viller*, Sahâbe dahil, Selef tarafından tatbik olunmuştur. Hz. Peygamberden de, mübhemî ta'yîn, umûmu tahsis intibâi veren bazı misaller vardır. Fakat mezhep taassubunun oynamış olabileceği rol hesaba katılarak, bu nevi rivayetlerin titizlikle tahkiki gereklidir. Zira bu kabîl *te'viller*, daha çok bid'at ehli tarafından yapılmıştır.

Kanaatimize göre, Kur'an'ın bu bابتan olan *mübhem* ve *mücmel* âyetlerinin tavsîferi ve işaretleri, ta'yîn ve tahsis edilmeksizin, mutlak olarak nazar-ı itibara alınmalıdır. Bu ifadelerin haklarında sâdik ve câiz olduğu bütün fertler, o âyetlerin şümûlüne dahil sayılabilirler (139). Ancak bu fertler, âyetlerin *murâd* ve *muk-sûdları* değil, *mâsadakları* olarak kabul edilmelidirler. Kur'an, kendisinden bir zerrenin bile gizlenemeyeceği Allâh'ın kelâmıdır; bilgileri mahdût insanların ifadeleri gibi değildir ki mânâları, işaretleri sınırlandırılabilsin. Bir çok islâmî ilimlerin

(137) el-Kâfi, I, 420.

(138) İbn Kûtayba, Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis, Kahire, 1386/1966, s. 71-72.

(139) Kırş. Tefsiru'l-Menâr (M. cAbduh), Kâhire, 1373 H., I, 179-180.

esasını teşkil etmiş olması, ve âlimlerin Ondan binlerce hüküm çıkarmalarından da anlaşılıyor ki Kur'ân mucizevî bir câmiyyete sâhiptir, ilhamları tükenmez; ancak bunları çıkarmak husûsî şartlara mütevakkıftır. Bu işârî mânâların muteber olması için, âyetten asıl murâdın, lisan kaideleri içerisinde, zâhirî mânâsının olduğunun kabul edilmesi, tatbik edilmek istenen husûsun, âyetin umûmiyetine dâhil olmasına dînî veya akfî bir muarız bulunmaması ve ekserî hallerde husûsî bir kanaat vasfını aşmaması şarttır. Aksi hâlde yapılan iş, *te'vil* değil (istilâhî mânâda), *tahrif* olur.

Tefsîr ilminin, islâm içtimâî ve siyâsî tarihi bakımından da mübim bir yer işgal eden bu sâhası, aynı zamanda müslümanların devamlı sûrette Kur'ân'la irtibatla olduklarını ve Ona çok büyük bir değer verdiklerini göstermektedir. Hatırlamalıyız ki bu kabîl tatbîkler, Yahûdiler, Hristiyanlar gibi diğer dîn mensuplarında da görülmekte, müslümanlara inhisar etmemektedir.